

Inleiding

Henrike Jansen, Maarten van Leeuwen en Henk te Velde

TVT 42 (2): 103–109

DOI: 10.5117/TVT2020.2.001JANS

Abstract

Introduction to special issue on political debate

This special issue is dedicated to the retirement of former editor in chief of the *Tijdschrift voor Taalbeheersing* Ton van Haaften. It presents an investigation of some aspects of the communicative activity type ‘political debate’ from both a discourse and a historical angle. A special focus is put on Dutch parliamentary debate, of which it is shown that its norms and conventions originate from nineteenth century parliamentary discussions on how to conduct such a debate. Ever since, the strategy of attacking politicians personally has both been employed for rhetorical purposes and fiercely criticized. It was also the (late) nineteenth century when a rhetorical style was introduced in politics, i.e. by former pastor and politician Abraham Kuyper, whose famous ‘Maranatha’ speech to his followers is analyzed for its rhetorical features. Today, even more than in Kuyper’s days, politicians claim to speak on behalf of ‘the people’. An inventory of the ways in which populist politician Geert Wilders presents his appeals to the people shows four stylistic features that may have a strategic function.

Keywords: activity type, norms and conventions, history, political debate, parliamentary debate, public debate, rhetorical style

In de studie naar taalgebruik is het staande praktijk om de context van het taalgebruik te betrekken bij de interpretatie ervan. De karakteristieken van taalgebruik worden immers mede bepaald door de expliciete en/of impliciete regels en conventies die in de desbetreffende context van kracht zijn, wat heeft geleid tot karakterisering van die context als ‘speech event’

(Hymes, 1972) of ‘activiteitstype’ (Levinson, 1992; van Eemeren, 2010). Ook in het parlementaire debat gelden expliciete en impliciete regels, zoals onder meer valt op te maken uit de met enige regelmaat terugkerende discussies over onfatsoenlijk taalgebruik in de Tweede Kamer. Regels en conventies kunnen in de loop van de tijd veranderen. Zo wordt geregeld verzocht dat het antagonisme in het publieke debat scherper is geworden en dat het bijbehorende taalgebruik is verhard – hetgeen veelal wordt toegeschreven aan de opkomst van extremere en/of populistische partijen.

In dit themanummer kijken we zowel vanuit een talig als een historisch perspectief naar het politieke debat, met een focus op het taalgebruik dat in dit debat wordt gebezigd. Een aantal bijdragen heeft betrekking op de Tweede Kamer, maar met het politieke debat hebben we niet alleen het plenaire Kamerdebat op het oog, maar elk debat dat beoogt een bijdrage te leveren aan politieke besluitvorming of politiek in het algemeen, kortom: elke vorm van politieke deliberatie.

Met dit themanummer markeren we het emeritaat van oud-hoofdredacteur van het *Tijdschrift voor Taalbeheersing* Ton van Haaften sinds 17 maart jongstleden. Ton van Haaften volgde op 1 januari 2011 Frans van Eemeren op als hoofdredacteur en bleef dit tot 1 januari 2016. Als hoogleraar Taal & Recht (van 1 november 1998 tot 1 juni 2002) en hoogleraar Taalbeheersing van het Nederlands (van 1 juni 2002 tot 17 maart 2020) aan de Universiteit Leiden heeft hij vooral onderzoek gedaan naar de kenmerken van argumentatief taalgebruik in alledaagse en in institutionele contexten zoals recht en politiek. De laatste jaren heeft hij zich in het bijzonder bezig gehouden met taalkundig-stilistisch onderzoek naar argumentatief taalgebruik en met de vraag hoe een systematische taalkundig-stilistische analysemethode geïntegreerd kan worden in een meer omvattende argumentatietheoretische benadering van taalgebruik. Aan de Universiteit Leiden heeft Ton van Haaften zich er verder onder meer voor ingespannen om onderwijs op het terrein van Taalbeheersing van het Nederlands en Taal en Communicatie in den brede te ontwikkelen, te verbeteren en te stimuleren, niet alleen binnen de opleidingen Neerlandistiek en Taalwetenschap, maar ook binnen het universitaire minoren- en *honour*sonderwijs. Daartoe heeft hij vaak samenwerking gezocht met taalkundigen, letterkundigen, classici en historici. Van 1 januari 2016 tot 1 maart 2020 was hij ook lid van het landelijke Meesterschapsteam Nederlands, dat een betere samenhang en samenwerking probeert te bewerkstelligen tussen het schoolvak Nederlands in het voortgezet onderwijs, de universitaire vakdidactiek Nederlands en de vakwetenschap op het terrein van de Neerlandistiek. In dat kader heeft hij onder andere bijgedragen aan de ontwikkeling van een nieuwe visie op

het schoolvak Nederlands en heeft hij een docentontwikkelteam (DOT) geleid waarin hij samen met een aantal docenten Nederlands in het voortgezet onderwijs onderwijsmateriaal heeft ontwikkeld op het gebied van Argumentatie en Retorica.

Ruim tien jaar geleden heeft Ton van Haaften in Leiden samen met hoogleraar Geschiedenis Henk te Velde de MA-afstudeerrichting 'Het politieke debat: geschiedenis en retorica' ontwikkeld en hierin jaarlijks het kerncollege 'Het politieke debat' verzorgd, dat aandacht voor de talige en de historische kant van het debat integreerde. Dit college trok vooral studenten Taalbeheersing en Geschiedenis, maar ook studenten uit disciplines als Politicologie, Bestuurskunde en Dutch Studies, en bestond uit een gezamenlijke speurtocht naar wat er in een politiek debat gebeurt. De deelnemers aan zo'n debat proberen elkaar gewoonlijk te overtuigen, maar het debat dient ook allerlei andere doelen, zoals het overtuigen van het brede publiek buiten de vergaderzaal. Om dit goed te begrijpen is het belangrijk om de talige aspecten van het parlementaire debat mede in hun politiek-historische context te bezien.

De interdisciplinaire samenwerking in dit vak kon vruchtbaar zijn omdat onder taalbeheersers het belang van context al lang erkend werd en omdat historici, die geneigd zijn vooral op de context te letten, steeds meer geïnteresseerd waren geraakt in de talige aspecten van het politieke debat. Centraal in het vak stond de spanning tussen de redelijkheid en de effectiviteit van debatten en van het optreden van de deelnemers daaraan. Spannend daarbij was dat historici en taalbeheersers weliswaar in dezelfde verschijnselen geïnteresseerd kunnen zijn, maar deze vanuit andere vaktradities benaderen. Bij de studie van politiek taalgebruik werken taalbeheersers vaak met een tekstcorpus, en zijn ze geneigd hun onderzoeksobject op een 'strakke', analytische manier te benaderen, bijvoorbeeld vanuit een theoretisch kader dat handvatten biedt voor de interpretatie van het object. Historici leiden uit het historiografische debat een vraag af en beginnen bij de specifieke historische condities die men moet begrijpen om de bronnen uit een bepaalde tijd goed te kunnen interpreteren. Daarna werpen ze hun netten vaak wijd uit om voldoende onderzoeksmateriaal te vergaren. Methode en theorie zijn daaraan ondergeschikt.

De centrale spanning tussen redelijk en effectief taalgebruik die in het college 'Het politieke debat' behandeld werd, liet ook in een ander opzicht verschillen zien tussen de verschillende vakmatige invalshoeken. Vanuit de taalbeheersingskant stond in het college de uitgebreide pragma-dialectische argumentatietheorie centraal, een theorie met een normatief karakter (Is een discussiezet aanvaardbaar? Is ze drogredelijk?). Historici gaan

eerder narratief en betogend te werk, zijn vanuit hun methode niet expliciet normatief en letten zo bezien eerder op 'effectiviteit', in de zin van wat historisch heeft gewerkt. Maar deze scheiding is natuurlijk bepaald niet absoluut: ook binnen de uitgebreide pragma-dialectiek speelt effectiviteit een duidelijke rol, namelijk binnen de notie 'strategisch manoeuvreren', terwijl in andere theorieën die binnen de taalbeheersing gehanteerd worden, zoals de klassieke retorica, dit zelfs de primaire invalshoek is. Wat in de taalbeheersing echter als 'effectief' wordt aangemerkt (op welke gronden) is daarbij soms wel weer anders dan bij historici. Het spannende is dan juist om te zien waar de verschillende vakken van elkaar kunnen leren. Daarvoor is bereidheid nodig te accepteren dat ieder vak zijn eigen aanpak kent, en dat interdisciplinariteit in de praktijk vaak neerkomt op het incorporeren van inzichten uit een ander vak in je eigen vak. Werkelijk interdisciplinaire inzichten ontstaan daarbij pas op de lange termijn.

Dit themanummer is een verdere verkenning van de mogelijkheden die de samenwerking tussen taalbeheersers en historici biedt. Het bevat zowel bijdragen van taalbeheersers als historici. De methodologie in de disciplines taalbeheersing en geschiedenis is duidelijk verschillend, maar in de studie van het politieke debat blijken de vragen die men zich stelt overlap te tonen en om die reden kan een wederzijdse kruisbestuiving naar het onderzoek van het deliberatieve taalgebruik veel opleveren. Het themanummer is in zekere zin ook een experiment, omdat sommige bijdragen qua aanpak enigszins afwijken van wat in dit tijdschrift gebruikelijk is, maar die daarmee wellicht ook nieuw empirisch materiaal en nieuwe inzichten opleveren.

Een deel van de bijdragen aan dit themanummer is voortgekomen uit lezingen die op het symposium 'Politiek Debat: "Doe eens normaal, man!" Persoonlijke aanvallen in politieke debatten' op 25 januari 2019 in Leiden zijn gehouden.¹ Met dit symposium werd het MA-vak van Ton van Haaften en Henk te Velde afgesloten. Tijdens het symposium werd ook de basis gelegd voor het huidige themanummer. De drie redacteuren van dit nummer waren bij het symposium betrokken en Ton van Haaften verzorgde ook toen de eerste bijdrage. We zijn er blij mee dat hij dat hier opnieuw doet.

Dit themanummer bevat zes bijdragen. In het openingsartikel schetst **Ton van Haaften** de karakteristieken van een welbekend subtype van het politieke debat, namelijk het plenaire debat in de Tweede Kamer. Hij laat zien dat een dergelijk debat specifieke doelen heeft, duidelijk gedefinieerde partijen kent en wordt gereguleerd door impliciete en expliciete normen en conventies. Deze karakteristieken hebben gevolgen voor het binnen deze context gehanteerde (argumentatieve) taalgebruik. Met gebruikmaking

van de pragma-dialectische notie ‘strategisch manoeuvreren’ relateert hij deze inzichten aan het taalgebruik van PVV-leider Geert Wilders. Dat deze politicus bepaalde impliciet gedeelde normen van het Tweede Kamerdebat op een bewuste en openlijke manier schendt, bevestigt het bestaan van deze normen en heeft voor Wilders als doel dat hij zich buiten de gevestigde orde wil plaatsen.

In de tweede bijdrage onderzoekt **Henk te Velde** de beroemde harde persoonlijke uitval van de leidende liberaal Thorbecke tegen zijn tegenstander Van Hall in de Tweede Kamer van 1860. Thorbeckes veroordeling van diens ‘parasitische politiek’ gold voor zijn aanhang als een voorbeeld van zijn strijd tegen opportunisme en principeloosheid, maar zijn tegenstanders zagen er een beschamende persoonlijke aanval in. Zelfs als we rekening houden met het specifieke activiteitstype van het parlementaire debat, is zijn ook biografisch persoonlijke gemotiveerde aanval als drogredelijk te beschouwen. Wel valt daarover in het geval van zo’n politieke rede altijd te twisten, omdat het onder omstandigheden zeker gerechtvaardigd kan zijn de persoon in de politieke discussie te betrekken en omdat Thorbecke bovendien sprak over ‘politiek’ in plaats van ‘politicus’.

In de bijdrage van **Evi Dalmaijer**, **Solange Ploeg** en **Jaap de Jong** staat de welsprekendheid van Abraham Kuyper centraal. Meer specifiek geven de auteurs een retorisch-historische analyse van zijn beroemde *Maranatha*-speech, die als representatief kan worden gezien voor Kuypers spreekstijl, die sterk beïnvloed is door zijn theologische opleiding en homiletische training. Interessant aan de *Maranatha*-speech is ook dat zij een politiek politiek karakter had, maar werd uitgesproken binnen de partij en niet in de parlementaire sfeer. Hiermee was *Maranatha* een van de eerste toespraken in haar soort. De auteurs laten zien hoe Kuyper zich in deze toespraak heeft gehouden aan retorische technieken die werden aanbevolen in de handboeken die in zijn studietijd leidend waren voor een kanselredenaar, en hoe hij deze technieken inzet om een gevoel van eenheid te creëren met en onder zijn publiek.

Volgens **Carla Hoetink** behoort de persoonlijke aanval tot de kenmerken van het parlementaire debat. Ze geeft een historisch overzicht van hoe daarmee in de context van de Tweede Kamer is omgegaan, onder meer door het onderbreken van een debat voor het bespreken van een ‘persoonlijk feit’ – een term van Thorbecke. Van 1934 tot 2001 had de voorzitter de bevoegdheid om ontoelaatbaar geoordeelde uitlatingen (meestal persoonlijke aanvallen) uit de Handelingen te schrappen. Aan de hand van de ‘lijken’, de unieke bron van de verzamelde geschrapte uitspraken waarover zij eerder met Peter Bootsma een boek schreef (Bootsma & Hoetink, 2006),

geeft ze een systematisch historisch overzicht van de vormen van de persoonlijke aanval in de Kamer. Sinds de jaren zestig van de vorige eeuw is er door polarisatie en de behoefte aan helderheid meer ruimte voor scherp oppositioneel debat, maar de resultaatgerichtheid van de Kamer bleef vragen om eufemismen die de verhoudingen werkbaar hielden.

Jouke Turpijn verschaft een historisch overzicht van het persoonlijke in de politiek. Hoe gingen en gaan Tweede Kamerleden om met opmerkingen die zij interpreteerden als een persoonlijke aanval en wat kunnen huidige parlementsleden van de geschiedenis leren? In de negentiende eeuw, waarop dit artikel zich concentreert, werd een persoonlijke aanval als een aanval op de eer beschouwd, en die moest worden verdedigd – in het meest extreme geval met een duel. Toch wordt het negentiende-eeuwse parlementaire debat juist als een voorbeeld gezien van een rustig en beschaafd overleg. De huidige impliciete normen voor het parlementaire debat stammen uit deze tijd en werden gepropageerd door Thorbecke, die probeerde in de vergaderzaal persoonlijke confrontaties terug te brengen tot zakelijke debatten ter bevordering van het algemeen belang. Thorbecke blijkt er echter een interessante interpretatie op na te houden van zijn eigen opvattingen.

In de slotbijdrage richten **Henrike Jansen** en **Maarten van Leeuwen** zich op het ‘populistische argument’, waarvan de drogredelijke variant beter bekend is onder de naam ‘*ad populum*-argument’. Van dit type argument wordt algemeen verondersteld dat het een belangrijk element is in het discours van populistische politici. Op basis van een corpusanalyse behandelen de auteurs vier kenmerken van de stilistische presentatie van populistische argumenten door politicus Geert Wilders. Daarbij wijzen ze op een paradox: waar Wilders te boek staat als iemand die ‘helder’ taalgebruik bezigt, blijken zijn bijdragen aan het politieke debat wat betreft zijn populistische argumenten door een combinatie van stilistische factoren juist te karakteriseren als vaag, onduidelijk en lastig te interpreteren. De analyse van Wilders’ presentatie van populistische argumentatie laat ook zien dat de manier waarop dit type argument wordt ingezet in de praktijk sterk afwijkt van de manier waarop het in de handboeken wordt beschreven.

Noot

- 1 Zie <https://www.universiteitleiden.nl/agenda/2019/01/symposium-politiek-debat-“doe-eens-normaal-man”-persoonlijke-aanvallen-in-politieke-debatten>. Laatst bezocht op 4 juni 2020.

Literatuur

- Bootsma, P., & Hoetink, C. (2006). *Over lijken. Ontoelaatbaar taalgebruik in de Tweede Kamer*. Amsterdam: Boom.
- Eemeren, F.H. van (2010). *Strategic maneuvering in argumentative discourse* (Argumentation in Context 2). Amsterdam: John Benjamins.
- Hymes, D. (1972). *Foundations in sociolinguistics: An ethnographic approach*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Levinson, S.C. (1992). Activity types and language. In P. Drew & J. Heritage (red.), *Talk at work. Interaction in institutional settings* (pp. 66-100). Cambridge: Cambridge University Press.

Over de auteurs

Henrike Jansen is als universitair hoofddocent verbonden aan het Leiden University Centre for Linguistics en doet onderzoek naar de strategische presentatie van argumentatie en de argumentatieve kenmerken van populistisch taalgebruik.

Maarten van Leeuwen is als universitair docent verbonden aan het Leiden University Centre for Linguistics. Hij doet onderzoek naar retorische consequenties van formuleringskeuzes in o.a. de politiek, en naar de vraag hoe taalkundig-stilistische en argumentatietheoretische inzichten daartoe op zinvolle wijze kunnen worden geïntegreerd.

Henk te Velde is hoogleraar Nederlandse geschiedenis aan de Universiteit Leiden. Hij onderzoekt de geschiedenis van politieke cultuur in Nederland en West-Europa en bestudeert de geschiedenis van debat en welsprekendheid. Momenteel werkt hij aan een geschiedenis van politieke welsprekendheid in Nederland sinds ongeveer 1800.

